

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2023, 10 (1), 330-351

APATEİZM, NEDİR? NE DEĞİLDİR?
Apatheism, What it is and What it isn't?

İsmail ŞİMŞEK

Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Felsefesi Bilim Dalı, ismailsimsek@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5682-7013.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	12.05.2023
Kabul Tarihi / Accepted:	19.06.2023
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2023
Cilt / Volume:	10
Sayı / Issue:	1
Sayfa / Pages:	330-351

Atıf / Cite as: Şimşek, İsmail. "Apatheizm, Nedir? Ne Değildir?" (Apatheism, What is it and What it isn't?). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 10/1 (2023), 330-351. Doi: 10.17859/pauifd.1296518.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 10 (1) 2023: 330-351

APATEİZM, NEDİR? NE DEĞİLDİR?*

İsmail ŞİMŞEK**

Öz

İnsanlık tarihi aydınlanma düşüncesinden sonra deizm, pozitivizm, modernizm ve postmodernizm ile birlikte yeni bir evreye girmiştir. Bu dönem her alanda olduğu gibi dinsel alanda da birçok zihinsel değişikliğe sebep olmuştur. Özellikle 2000'li yıllara gelindiğinde din ve Tanrı konusu geçmiş dönemlere nispeten önemini kaybetmiş, herhangi bir dine inandığını söyleyenlerinin oranında azalma olmuştur. Gazeteci, yazar Rauch, The Atlantic adlı dergide Thomas Byrne Edsal'ın yapmış olduğu bir araştırmaya dayanarak Amerika'da kiliseye veya sinagoga hiç gitmediğini söyleyenlerin oranının 1972'den beri üç kat artarak 2000 yılında yüzde 33'e yükseldiğini belirtmektedir. Bu insanların birçoğu ateist değildir. Sadece din ve Tanrı konusuyla yakından ilgilenmeyen, onları umursamayan, bu konulara kayıtsız kalan kimselerdir. Rauch bu durumu apateizm kavramıyla ifade etmektedir. Her ne kadar dine karşı ilgisizlik çok eski dönemlerden beri var olsa da Rauch'un bu açıklamasından sonra apateizm, birçok teolog, sosyolog ve filozof tarafından sıkça ele alınıp değerlendirilmeye başlanmıştır. Çalışmamızda apateizmin ifade ettiği anlam ve ortaya çıkış nedenlerini ele alıp değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Din Bilimleri, Apateizm, Ateizm, Teizm, Agnostisizm

Apatheism, What it is and What it isn't?

Abstract

After the enlightenment thought, the history of humanity entered a new phase with deism, positivism, modernism and postmodernism. This period caused many mental changes in the religious field as well as in every field. Especially in the 2000s, the subject of religion and God lost its importance compared to previous periods, and there was a decrease in the rate of those who said they believed in any religion. Journalist, writer Rauch states that, based on a study by Thomas Byrne Edsal in The Atlantic, the rate of people who say they have never been to church or synagogue in America has increased threefold since 1972, reaching 33 percent in 2000. Many of these people are not atheists. They are only people who are indifferent to religion and God and do not care about these issues. Rauch expresses this situation with the concept of apatheism. Although unconcern to religion has existed since ancient times, after Rauch's statement, atheism began to be frequently discussed and evaluated by many theologians, sociologists and philosophers. In our study, we will consider and evaluate the meaning of apatheism and the reasons for its emergence. In our study, the meaning of apatheism and the reasons for its emergence will be discussed and evaluated.

Key Words: Religious Sciences, Apatheism, Atheism, Theism, Agnosticism

* Yazar makalede *Etik Kurul İzni* gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.
** Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Felsefesi Bilim Dalı, ismailsimsek@yahoo.com, ORCID:0000-0001-5682-7013.

Structured Abstract

Although, in the historical process, it is derived from a-patheia (ἀπάθεια), which is formed by putting a in front of the Greek word pathē/pathos, meaning that pleasure and pain accompany such as appetite, anger, love, hate, today apatheism is widely used to discuss the existence or nonexistence of God. It is used for people who are indifferent or even do not care about this issue and do not give importance to religious worship and rituals. Although the meaning of the concept goes back to ancient times, its popularity emerged when the journalist writer Rauch declared himself an atheist. After his article "Let It Be" was published in The Atlantic in 2003, the concept has been discussed and evaluated by many theologians, philosophers and sociologists. Because, especially after modernism and postmodernism, indifference among people has been common since the beginning of the 2000s. The increase in the distinction between the secular and the sacred, the increase in the level of welfare with the change of economic, social and cultural conditions, the trust in the human mind, the emergence of safe and predictable societies, the decrease in existential security concerns, the increase in ambiguity / uncertainty, the development of the idea of democracy, the rapid development of the mass media.

Indifference to religion regarding God is one of the important problems of the modern world. In fact, it is a bigger problem than atheism in the sense of negating the existence of God. Because while it is possible to have an epistemic and intellectual dialogue with an atheist who denies his existence, it is impossible to have such a discussion with an atheist who does not care about these issues. As a matter of fact, it is very difficult to explain the existence of God for an apatheist who does not care about the subject, does not give a positive or negative feedback. Interest is a psychologically motivating force. It is to prepare cognitively and emotionally. For a person for whom such a preparedness is not in question, it will not be appropriate for the addressee to talk about another subject, let alone the subject of God. Therefore, today's biggest problem in the field of belief is neither atheism nor deism, but rather atheism, which expresses indifference to these issues. On the other hand, while atheism is possible in theory, it is closer to atheism in practice since it does not mix God with any individual, social, political or legal aspects of life, but offers a godless life. Although it is stated that an atheist can be a believer, the possibility of sustaining a belief that is not reflected in life is weak. By imprisoning God, so to speak, in his own metaphysical field and giving him symbolic power, not allowing him to enter any field of life will also eliminate the meaning of worshiping and praying to him. As in Nietzsche's statements, without myths, cults, rituals and worship, the sacred feeling dies, and eventually religion will disappear over time. In this respect, the atheist approach will inevitably result in atheism. Therefore, what theists should do is to try to communicate with this new generation, who distance themselves from religion and are called religion-weary, by using methods and methods appropriate for the age. In this regard, both sociologists, psychologists and religious educators have important duties.

GİRİŞ

Tarih sahnesinde varoluşuyla birlikte insan özellikle varlık kategorisi içerisinde akıllı, düşünen bir varlık olması nedeniyle karşılaştığı nesnel alanı sorgulamaya başlamış ve anlamlandırma yoluna gitmiştir. Bu anlamda var olan her şeyin kaynağını kutsal bir varlığa dayandırma, her şeyi onun üzerinden anlamlandırma düşüncesini teistik dinleri göz önünde bulundurduğumuzda ilk insana kadar götürebiliriz. İlk insan ve ilk peygamberin Hz. Adem olduğu öğretisi bu durumun en açık örneklerindedir. Buna göre Tanrı, kendisini peygamberler ve kutsal kitaplar aracılığıyla bildirdiği gibi insan da akıllı bir varlık olması nedeniyle Delphoi tapınağının girişine yazılan *Nosce te ipsum*, yani 'kendini bil' özdeyişinde belirtildiği

şekliyle kendisini bilmesi, anlama çabası içerisinde girmesi sonra evrene yönelmesi neticesinde fizikten metafiziğe yükselmiş, sonuçta aşkın bir varlık düşüncesi ortaya çıkmıştır. Varoluş bu şekilde bir kez aşkın bir varlığa bağlandığında Tanrı'dan evren ve insana; insandan da evren ve sonrasında Tanrı'ya doğru bir döngü oluşmuştur. Sonuçta ben kimim? Varoluş nasıl meydana geldi? Var oluşun amacı nedir? gibi en temel sorular bu denklem üzerinden değerlendirilmiştir. Bu düşünce insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar farklı şekillerde de olsa hep var olmuştur.

Diğer yandan düşünce tarihi açısından tarihsel kökeni Antik Yunan düşünürlerinden Leukippos, Demokritos ve Epikür'e dayanan ilk atomcularda olduğu gibi varoluşu anlamlandırmada yaratıcı, aşkın kutsal bir varlığa dayandırmadan olanı olduğu gibi açıklama iddiasında bulunan bir yaklaşım da benzer şekilde hep var olmuştur. Hatta denilebilir ki düşünce tarihi yaratıcı bir varlığı kabul edenler ile onu reddedenler arasında ortaya çıkan fikir çatışmaları temelinde oluşmuştur. Çünkü her düşünce beraberinde anti tezini her inanç da benzer şekilde onu reddedenleri ortaya çıkarmıştır. Özellikle 21. Yüzyılın sonuna kadar her iki düşünce tarafları arasında zaman zaman yekdiğerinin aleyhine olsa da ateşli tartışmalar olmuştur. Nitekim orta çağda yaygın bir şekilde kabul gören yaratıcı aşkın bir varlık düşüncesi Rönesans ve reform hareketleriyle birlikte Hristiyanlığa daha özeldir kilisenin dogmatizmine karşı tepkiye dönüşmüştür. Sonrasında rasyonalist ve ampirist yaklaşımlarla birlikte telos düşüncesinin yerini mekanik bir evren tasavvurunun almasıyla yavaş yavaş yaratıcı, aşkın varlığa olan inancı benimseyenler arasında bir azalma ya da tereddüt ve sorgulamaların başlamasına neden olmuştur. Vahyin yerine akıl ve bilimin yegâne referans noktası olarak alınması, materyalist ve natüralist varlık anlayışının dönemin önde gelen filozof ve bilim adamları tarafından savunulması, özellikle bilimsel yaklaşımın Tanrı fikrini dışladığının ileri sürülmesi zamanla toplumsal yapıyı oluşturan daha alt gruptaki insanlar arasında da yaygınlaşmaya başlamıştır. Yaratıcı aşkın bir varlıkla her şeyi açıklama düşüncesinin yerini Kopernik devriminin, Newton mekaniğinin alması, Hume'un nedensellik düşüncelerinin yaygınlaşması, Kant'ın Tanrı'yı numen alana itip salt pratik ahlakın konusu haline getirmesi, Kopernik ve Galileo ile başlayan modern bilim süreci, Descartes'in Kartezyen felsefesiyle varoluşun mekanik bir şekilde açıklanması, diğer yandan Orta Çağ Hristiyan düşüncesinde din-bilim, akıl-vahiy ilişkisinin doğru kurulamaması, din temelli savaşların yapılması, modern döneme gelindiğinde Tanrı düşüncesinin zayıflamasına neden olmuştur. Çünkü artık tecrübe edilen evrende bir gaye ve bu gayeyi veren aşkın varlık yerine her şeyin doğal, mekanikçi, evrimsel bir süreçle işlediği düşüncesi daha kabul edilebilir görülmüştür. Evren Tanrı'nın sıfatlarının bir açılımı olarak değil yasalarının keşfiyle kendi hizmetine alınabilecek bir olgu olarak görülmeye başlanmıştır. Öyle ki bilişsel bir varlık olan insanın yeni bilimsel devrimlerle birlikte evrene hakimiyet kuracağına dair mutlak inancı, Tanrı'ya gerek kalmadan varoluşun, yaşamın, ahlaki değerlerin kaynağının fiziki alemde bulunacağına dair güveni Tanrısız bir evren tasavvurunun kabulünü kolaylaştırmıştır. Voltaire ve Rousseau'nun deizmi ve Fransız d'Holbach ile hakikatin, doğrunun, yanlısın, iyinin, kötünün yalnızca akılla bilinebileceğini söyleyen, akli mutlaklaştıran, başka herhangi

bir kaynağa müracaat etmeden hakikatin keşfedilebileceğine dair görüşleri, akli ve bilimi mutlaklaştıran düşünceyi yaygınlaştırmıştır. Aydınlanma ile oluşan süreçte aslında bir iktidar değişikliği yaşanmıştır. Orta çağda mutlak iktidar olan Tanrı'nın yerini insan almıştır. Özellikle Batlamyus'tan beri süre gelen zamanla kilisenin dinsel görüşünü oluşturan eski kozmolojinin yerini güneş merkezli evren anlayışının alması, Bruno ve Galileo'nun düşüncelerinin yaygınlaşması, katı, tek yanlı dar bir akılcılığın ön plana çıkması, insanın mitos/logos bütünlüğünün yerini salt logos'un alması, dinin insan akli karşısında önemini yitirmesi, dinin, mitlerin deneysel, rasyonel ve tarihsel açıdan doğrulanabilir şeyler gibi anlaşılmaya başlanması, hümanizm, bilimselcilik, materyalizm, pozitivizm ve nihayetinde ateizmle sonuçlanmıştır. 20. Yüzyıla gelindiğinde din, akıl ve bilim adına yaygın bir şekilde reddedilir hale gelmiştir. Nitekim Hobbes bütün dinleri hayal ürünü olarak nitelerken 19. Yüzyılda Comte ahlakın kaynağına Tanrı yerine sosyoloji kavramını yerleştirmiş aynı dönemde Marx ve Engel Tanrı'yı ücretli köleliği meşrulaştıran ekonomik anlayışın temeli olarak görmüş, Feurbach ise tanrıların insanların kendi imgelerinde yaratıldığını düşünmüştür.¹ Böyle bir atmosferde girilen 20. Yüzyılda aşkınsal boyutun nerdeyse tüm izleri ortadan kaldırılmış radikal içkinliğin ötesinde bütün anlamlar ve hakikat yok olmaya yüz tutmuştur. Yeni dönemle aşkın mutlak bir zeminin ortadan kaldırılması, yerinin tam olarak doldurulamaması nihilizmin ortaya çıkmasına sonuçta 1960'lı yıllara gelindiğine sekülerleşmenin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Harvey Cox, 1965 yılında *Seküler Şehir* adlı eserinde Tanrı'nın öldüğünü bir kez daha ilan ettiğinde aydınlanma ile başlayan sürecin sonu, postmodernitenin başlangıcı olmuştur. Yeni süreçte dinin zayıflamasıyla birlikte kültürel değişim de kaçınılmaz olarak gerçekleşmiştir. Sömürgecilik zayıflamış, kürtaj ve eşcinsellik birçok ülkede yasallaşmış, boşanmalar kolaylaşmış, kadın hareketleri, cinsiyet eşitliği mücadeleleri başlamıştır.² 2000'li yıllara gelindiğinde özellikle 11 Eylül olaylarıyla birlikte hem siyasi hem dini hem de sosyal alanda birçok değişme meydana gelmiştir. Bu durum aynı zamanda dine yönelik tutumlarda da değişimi kaçınılmaz kılmıştır. Örneğin Gallup anketine göre 2008-2017 yılları arasında haftalık dini törenlere katılma sayılarında yüzde dördlük bir düşüş yaşanmıştır.³ Edsall'ın yaptığı araştırmada Amerika Birleşik Devletleri'nde kilise veya sinagoga hiç gitmeyenlerin oranı 1972 ile kıyaslandığında üç kat artarak 2000 yılında yüzde otuz üçe yükselmiştir. 2003 yılına gelindiğinde 11 Eylül olaylarının oluşturmuş olduğu olumsuz bir ortamda Amerikalı gazeteci Rauch *Ley it Be* makalesinde her ne kadar Tanrı'ya inanmasa da aslında bunun çok umurunda olmadığını, kendisinin bir apateist olduğunu yazdığında⁴, kavram her ne kadar daha önce kullanılmış olsa da onun bu makalesinden sonra

¹ Rodney Stark, *Tek Gerçek Tanrı Tek Tanrıcılığın Tarihsel Sonuçları*, çev. Çiğdem Özüer (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2005), 7.

² Karen Amstrong, *Tanrı Savunusu Din Aslında Nedir?*, çev. Şahika Tokel (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019), 402.

³ Frank Newport, *Church Leaders and Declining Religious Service Attendance* (<https://tinyurl.com/yy8e77dn>: Gallup, 07 Eylül 2018).

⁴ Jonathan Rauch, "Let It Be", *The Atlantic* (<https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2003/05/let-it-be/302726/>).

ilahiyat çevrelerinde çokça tartışılır olmuştur. Artık yeni popüler konumuz ne teizm ne ateizm ne de agnostisizm, apateizm olmuştur.

1. Apateizm nedir? Ne Değildir?

Apateizm, herhangi bir kimse veya şeyin başına gelen anlamında *paschein* kelimesinden türeyen, Yunanca iştah, öfke, korku, güven, kıskançlık, neşe, aşk, nefret, özlem, öykünme, acıma ve genel olarak zevk ve acının eşlik ettiği duygular anlamındaki *pathē/pathos* kelimesinin ifade ettiği anlamı olumsuzlamak veya o duygulara karşı kayıtsızlığı, gevşekliği, duyarsızlığı anlatmak için önüne a takısının getirilmesiyle oluşan a-patheia (ἀπάθεια) kelimesinden türeyen bir kavramdır.⁵ Tutkularından, duygulardan beri olmak, ilgisizlik, dingin bir kayıtsızlık anlamındaki a-pathos/a-patheia, Stoacılık gibi bazı Yunan felsefesi okullarında değerli bir durum olarak kabul edilmiştir.⁶ Stoacılara göre *pathē*, rasyonel davranışa müdahale eden doğal olmayan fiziksel süreçlerdir. Bu nedenle, *a-patheia* aslında arzulan şeydir.⁷ Antik Çağda Stoacılarla birlikte Epikürcü felsefeciler arasında *a-patheia* yaygın bir şekilde 'haz ve acıya karşı kayıtsızlık, gündelik yaşamdan koparak hayatın gerçek amaçları üzerinde düşünmenin sonucu oluşan ruh dinginliği, kişinin kendisi ve evrenle tam olarak barışmasını' ifade etmek için kullanılırken, kuşkucular tarafından 'hiçbir şeye değer vermeme, hiçbir şeyden şöyle ya da böyle etkilenmeme ve her şeye karşı kayıtsız kalmayla belirlenen" ruh halini ifade etmek için kullanılmıştır.⁸ Çünkü duygulardan beri olmak tefekkürden kaynaklanan bir iç denge ve iç huzuru sağlar.

Kelime olarak iştah, öfke, korku, güven vb. zevk ve acının eşlik ettiği duygulardan uzak olmak, bu duygulara karşı kayıtsız kalmak anlamına gelse de terim olarak 'apathy' ve 'theism' kelimelerinin birleşmesiyle oluşan apateizm, teizmin ifade ettiği anlama karşı duyarsızlığı, ilgisizliği, onlardan beri olmayı ifade eder. Bu anlamda apateizm, Tanrı'nın varlığı konusunda duyarsız, ilgisiz ve kayıtsız kalma durumudur.⁹ Öyleyse kavram, varoluşsal soruları nasıl yanıtladığımızla ilişkin genel bir ilgisizlik ve kayıtsızlık hali olarak tanımlandığı gibi¹⁰ kişinin hem kendi hem de diğerlerinin dinini öğrenmeye karşı duymuş olduğu ilgisizlik olarak da görülebilir.¹¹ İlgisizlik ve kayıtsız kalma durumu, sadece teizm tasavvurunda nitelendiği şekliyle Tanrı'nın varlığını kabul eden inanca dair değil aynı zamanda yokluğuna yönelik kanıt, iddia, tutum ve davranışları ifade eden ateist argümanlara da yöneliktir.

⁵ Anthony Preus, *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy* (Toronto: The Scarecrow Press, 2007), 196.

⁶ Charles Taliaferro - Elsa J. Marty (editors), *A Dictionary of Philosophy of Religion* (Continuum, 2010), 18.

⁷ Preus, *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy*, 48.

⁸ Muhsin Akbaş, "Dini İlgisizlik Çağımızın Önemli Bir Sorunu", *21. Yüzyılda Gençliğin İnanç Eğilimleri I* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 1/207.

⁹ Ian Von Hegner, "Heroical Apatheism: Mala Fide Bootstrapping Obligations", *Journal of Philosophy* 39 (2018), 77.

¹⁰ Trevor Hedberg - Jordan Huzarevich, "Appraising Objections to Practical Apatheism", *Philosophia* 45 (2017), 259.

¹¹ Rauch, "Let It Be".

Dolayısıyla Hegner'in belirttiği gibi kavram 'apathy' ve 'atheism' kelimelerinin birleşmesiyle oluşan yani Tanrı'nın yokluğu konusunda da kayıtsız kalmayı ifade etmektedir.¹² Gabriel Citron, her ne kadar Tanrı'nın varlığı ve yokluğu konusuna kayıtsız kalmayı "theapathy" kelimesi ile ifade etse de¹³ bugün yaygın bir şekilde apateizm kavramı kullanılmaktadır.

İster varlığına ister yokluğuna yönelik kayıtsızlık durumunu ifade etsin, apateizm, entelektüel ve pratik olmak üzere ikiye ayrılır. Pratik apateizm, Tanrı'ya, aşkın, metafizik, doğaüstü bir varlığa yönelik inançlara karşı kayıtsızlığı, ilgisizliği ifade eder. Buna göre pratik apateistler, Evren nasıl meydana geldi? Ben kimim? Nasıl var oldum? gibi varoluşsal sorularla doğrudan ilgilenmezler. Entelektüel apateizm ise bundan farklı olarak Tanrı'nın var olup olmadığını umursamamamız gerektiğine inanmayı ifade eder.¹⁴ Bir yönüyle birincisi pasif apateizmi ifade ederken ikincisi aktif apateizmi ifade eder. Her iki tanımlama açısından da baktığımızda apateizm neye inanıldığıyla değil, nasıl inanıldığıyla ilgilidir. Bu açıdan düşünce tarihinde Tanrı'nın varlığının kabul edildiği teizm, reddedildiği ateizm ve bu konuda karar vermeme halini ifade eden agnostisizm kavramlarından farklıdır.¹⁵

Apathy, ifade ettiği anlam yönüyle düşünce tarihi açısından çok eskilere dayanmaktadır. Stoacılar bu kelimeyi kişilerin olaylara ve kendi kontrolü dışındaki şeylere kayıtsızlık durumunu ifade etmek için kullanmış olsa da bugünkü anlamıyla 16. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmıştır. Tarihsel süreçte kavramın ifade ettiği anlama en yakın düşünceyi Diderot'un Voltaire'e yazmış olduğu metinde geçen, "Baldıran otunu maydanozla karıştırmamak çok önemlidir; ama Tanrı'ya inanıp inanmamak hiç de öyle değil" ifadelerinde görürüz.¹⁶ Ancak her ne olursa olsun tarihsel süreçte bugünkü yaygın şekliyle apateist bir düşünceye rastlamak nadirdir. Çünkü Kyle'nin belirttiği gibi bu tür bir ilgisizlik geçmişte çok tuhaf görünürdü. Zira tarihsel süreçte nerdeyse herkes bir şekilde Tanrı ya da doğaüstü kutsal varlığı kabul etmiş, olumlu ya da olumsuz anlamda önemsemıştır. Hatta kutsal, doğaüstü bir varlığı önemsememek, ona kayıtsız kalmak bir tarafa, evren ve varoluşu Tanrı olmadan tasavvur etmek, anlamlandırmak neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle din ilk çağdan orta çağa, oradan günümüze insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. İster Allah, ister Vishnu, ister Zeus veya Ra'ya inanılsın insanlık genellikle gerçekliğin ötesinde bir şeyin var olduğuna evrensel olarak inanmıştır.¹⁷ Ancak 2000'li yılların

¹² Ian Von Hegner, "Gods and Dictatorships: A Defence of Heroical Apatheism", *Science, Religion & Culture* 3/1 (2016), 40.

¹³ Kyle Beshears, "Athens without a Statue to the Unknown God", *Themelios* 44/3 (2019), 519.

¹⁴ Hedberg - Huzarevich, "Appraising Objections to Practical Apatheism", 259.

¹⁵ Rauch, "Let It Be".

¹⁶ Kyle Beshears, "Apatheism Engaging The Western Pantheon of Spiritual Indifference", *Churches on Mission: God's Grace Abounding to the Nations*, ed. Geoff Hartt vd. (Pasadena: William Carey Library, 2017), 260.

¹⁷ Kyle Beshears, *How We Share When They Don't Care Apatheism* (Tennessee: B&H Academic, 2021), 3.

başından itibaren modern hayattaki baş döndürücü gelişmeler, varoluşsal güvenlik kaygısının azalması, müphemlik/belirsizliğin artması, demokrasi düşüncesinin gelişmesi, sekülerleşmenin artması, konforlu yaşam ve dikkat dağınıklığının artması gibi birçok nedene bağlı olarak Tanrı ve din düşüncesine mesafe koyan, bu konularla ilgilenmeyen bir neslin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yeni dönemde yaygın olan düşünce artık ne Dawkins, Sam Harris, Hitchens gibi filozofların ileri sürmüş oldukları ateist savlar ne de teistlerin ileri sürmüş oldukları tezlerdir. Artık Z veya Y kuşağı olarak isimlendirilen, din konusuna kayıtsız kalan, Tanrı konusu geçtiğinde dikkat kesilmeyen, temel varoluşsal soruları önemsemeyen, Budimir'in belirttiği gibi Tanrı'nın var olup olmadığını normal bir soru kadar önemli görmeyen,¹⁸ yeni bir nesil ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda Amerikalı yazar Jonathan Rauch, 2003 yılında *The Atlantic* dergisinde yazdığı "Let it Be" adlı makalesinde kendi içerisinde bulunduğu durumu apateizm olarak ifade ettikten sonra¹⁹ kavram yeni neslin içerisinde bulunduğu inanç dünyasını anlamak için yaygın bir şekilde teolog, filozof, sosyolog ve psikologlar tarafından tartışılmaya başlanmıştır.

Rauch'a göre bugün ABD'de en yaygın olan tutum herhangi bir din değil inanç ya da inançsızlığa karşı kayıtsızlıktır. Benzer şekilde Beshears özellikle 18 ile 33 yaş aralığındaki insanlar arasında manevi konulara ilgisizliğin çok fazla olduğunu, son dönemlerde teizmden vazgeçenlerin ateizmi değil apateist düşüncüyü tercih ettiklerini belirtir.²⁰ Zira postmodern dünyada dinlerin ibadethanelerine gitmeyen birçok kimse kendilerini Tanrı'nın varlığına inanmayan bir ateist olarak isimlendirmekten ziyade bu tür konuların kendilerini çok fazla ilgilendirmediğini, Tanrı'nın var olup olmasının çok önemli olmadığını ifade etmektedir. Bu durum bir yönüyle Max Weber'in ifade ettiği "dinsel açıdan gayri musiki" nitelendirmesini akla getirmektedir. Weber'in nitelendirmesine benzer şekilde Rotry, yeni durumu din konusunda müziğin ritminin çekiciliğinin farkına varamayan *ton-sağırı* olma haliyle açıklamaktadır.²¹ Kendisini çağdaş sekülerist olarak niteleyen Rotry, bireysel yaşandığı, dinsel kurumların politik önerilerini güç kullanarak siyasi erklerle dayatmadığı sürece dine itiraz edilemeyeceğini fakat kendisinin dinsel açıdan gayri musiki olduğunu belirtir.²² Bu açıdan apateizmi teistik, ateistik ve agnostik tezler karşısında Rotry'nin *ton-sağırı*, Weber'in *gayri musiki* kavramı ile niteleyebiliriz.

Yukarıda yer alan açıklamalardan hareketle apateist birinin teist olmadığı açıktır. Ancak sorun apateizmin ateizm ve agnostisizmle farkının ne olduğudur. Bilindiği gibi ateizm, teizm kavramında olduğu gibi Yunanca Tanrı anlamına gelen *theos* kelimesinin önüne a ön takısının gelmesiyle oluşan *theos'u* yani Tanrı'yı olumsuzlamak demektir. Buna göre *theos* kelimesi, nasıl ki sonuna gelen *izm* ile

¹⁸ Milenko Budimir, "Apatheism: The New Face of Religion?", *Philosophy of Religion* 45 (2008), 88 vd.

¹⁹ Rauch, "Let It Be".

²⁰ Beshears, "Apatheism Engaging The Western Pantheon of Spiritual Indifference", 258.

²¹ Richard Rotry, "Anticlericalism and Atheism", *The Future of Religion*, ed. Santiago Zabala (New York: Columbia University Press, 2005), 30.

²² Rotry, "Anticlericalism and Atheism", 33.

birlikte tanrıçılık, Tanrı'ya inanmayı ifade ediyorsa, aynı şekilde bunun olumsuzlanması olan a-teizm ise ona inanmamayı ifade eder. Yani tanrıçılık, a ön takısıyla birlikte onun varlığını yadsımaya, hayata ve düşünceye sokmamaya dönüşür. Bu açıdan baktığımızda ateizm, hiçbir şekilde Tanrı'nın varlığını kabul etmeyip tecrübe edilen her şeyi somut evrenden hareketle açıklamaya çalışan, bunun için doğaüstü aşkın varlığa ihtiyaç duymayan düşünce sistemidir.²³ Bu tür bir tanımlama ateizmin en genel tanımıdır. Fakat tek bir teistik düşünceden bahsedilemediği gibi tek bir ateistik düşünceden de bahsedilemez. Bu nedenle düşünce tarihinde ateizm genellikle teorik, fiili, ideolojik/proletaryan ve ilgisizlerin ateizmi gibi çeşitli gruplara ayrılmıştır. Teorik ateizm, en kısa ifadesiyle bilinçli olarak çeşitli kanıtlarla birlikte aktif şekilde Tanrı'nın var olmadığını savunan yaklaşımdır. Bu açıdan baktığımızda apateizm ile aynı olmadığı açıktır. Çünkü apateizm açısından Tanrı'nın varlığı veya yokluğu konusunda teorik ya da pratik kanıtların hiçbir önemi yoktur. Onun varlığı veya yokluğu tartışma konusu bile yapılmaz. Hatta tartışmaya değer bulunmaz. Diğer yandan ideolojik/proletaryan ateizmin tanrısızlığın ideolojik ve siyasi propaganda haline getirilmiş hali olduğunu düşündüğümüzde, apateizmin bu tür bir düşünceden de çok farklı olduğu görülmektedir. Çünkü ideolojik ateizm, özellikle Marx, Engels ve Lenin'in görüşlerinden hareketle oluşturulan düşünce sistemidir. Bu tür ateizmde din, toplumsal bir olay olarak görüldüğünden bilimsel anlamda kabul edilmemesi gereken olgu olarak ifade edilir. İdeolojik ateizmde ekonomi ve Tanrı arasında ters bir ilişki kurulur. Tanrı inancının, özellikle işçi sınıfının sömürülmesi için bir gerekçe olduğu, dolayısıyla işçi sınıfının burjuva karşısında devrim yapması için bu inancın toplumdan yok edilmesi gerektiğini savunan bir yaklaşımdır.²⁴

Apateizm ile en çok karıştırılan şey ise ilgisizlerin ateizmidir. Ancak ilgisizlerin ateizmi Tanrı'yı umursamamak, ona kayıtsız kalmak anlamında değildir. Tanrı'nın varlığı, fiziki olmayan, tecrübe edilmeyen, deney ve gözlem yapılmayan bir alanla ilgili olduğundan bu konuda olumlu ya da olumsuz anlamda konuşmanın doğru bir sonuç vermeyeceğini, dolayısıyla bu konuda sessiz kalınması gerektiğini savunan yaklaşımdır. Bu tür ateistler her türlü kuramsal ve günlük kısır tartışmalardan bilinçli bir şekilde uzak duran, din ve teoloji gibi metafizik tartışmalar yapmayan kimselerdir. Varlığı veya yokluğunu tartışmayı epistemik anlamda anlamsız görürler. Çünkü onlar açısından insan sadece görülenle yetinmelidir. Apateizmden farklı bir şekilde Tanrı'yı metafizik alanın konusu olarak gördükleri için sistemli bir şekilde düşüncenin mevzuu yapmamaktadırlar. Dolayısıyla apateist düşüncede olduğu şekliyle bir kayıtsızlık veya ilgisizlik yoktur. Bu nedenle apateizm ne teorik, ne ideolojik ne de ilgisizlerin ateizmidir. Hatta bu tür yaklaşımlara karşı ilgisiz ve kayıtsız kalma halidir. Diğer yandan apateizm teoride her ne kadar olumlu veya olumsuz anlamda Tanrı konusuna kayıtsız kalma hali olsa da fiili durumda en azından pratik ateist düşünceye

²³ İsmail Şimşek, *Ataizmden Ateizme Tanrı ve Yanılgılar* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2020), 16.

²⁴ İsmail Şimşek, *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi* (Ankara: Otto Yayınları, 2021), 79.

daha yakındır. Çünkü bir apateist bu tür tartışmalara kayıtsız kalarak hayatının hiçbir alanına Tanrı düşüncesini sokmamaktadır. Bu anlamda yaşamı Tanrısız bir dünyadan ibaret olmaktadır. Bu yönüyle fiili ateizmle yakından ilişkilidir. Çünkü fiili ateistler Tanrı'yı günlük yaşamlarına sokmadan dini sembollere, değerlere, ritüellere önem vermeden, bu konuda herhangi bir entelektüel tartışma yapmadan yaşamlarını sürdürürler. Bu tür bir ateizm Tanrı'nın varlığı veya yokluğuyla ilgili kanıtları değerlendirme durumundan bilinçli ya da bilinçsiz olarak uzak durup yaşamlarına Tanrı'yı karıştırmamak şeklinde tezahür etmektedir. Öyleyse bir apateistin her ne kadar teoride bu tür konulara kayıtsız kalsa da pratikte Tanrısız bir yaşam sürdürdüğünden fiili ateist olduğu söylenebilir.

Diğer yandan apateizm, Huxley tarafından ileri sürülen Tanrı'nın varoluşu veya yokluğu konusunda tarafsız kalma, daha doğrusu kararı askıya alma anlamına gelen agnostisizm kavramıyla benzerlik arz etse de agnostisizm, Tanrı'nın varlığı veya yokluğu konusunda onun metafizik alanın konusu olması ve onunla ilgili kanıtların karar vermede yeterli olmaması nedeniyle bilinçli bir şekilde karar verememe durumunu ifade eder. Bu anlamda bir teist, ateist ve agnostiğin ortak kaygısı Tanrı'nın var olup olmadığı veya varoluşsal sorulardır. Apateist ise bunların hiç birisiyle ilgilenmez. Tüm bu sorulara karşı kayıtsızlığı ifade eder. Hatta bu tür konulara karşı akıl, motivasyon veya irade eksikliği olarak tanımlanabilir. Öyleyse bir apateist ne yaratıcı, aşkın bir varlığı kabul eden teist, ne teistin ifade ettiği şekliyle yaratıcı varlığı reddeden ateist, ne de hem teist hem de ateistlerin kabul ettiği şekliyle Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu konusunda yeterli epistemik, ontolojik kanıt olmadığı için bu konuda kararını askıya alan agnostiktir. Buna karşın apateizmin ifade ettiği anlam teoride mümkün olsa da pratikte negatif anlamda fiili bir ateizmi ifade eden bireysel bir tutum olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Borne'e göre fiili ateizm Tanrı'nın varlığının reddinden ziyade bütünüyle tanrısız yaşamak demektir.²⁵ O halde apateizm entelektüel veya felsefi olarak oluşturulan bir izm'den ziyade duygusal ve psikolojik bir tutumdur.²⁶ Dine/Tanrı'ya karşı entelektüel bir çıkarım veya felsefi öncüllere dayalı bir red değil, duygusal ve psikolojik birçok açıdan kayıtsız kalma, ilgilenmeme halidir. O halde her ne kadar Rauch, "çoğu agnostik apateisttir, ancak birçok apateist agnostik değildir. Apateistlerin mümin olmaları tamamen mümkündür,"²⁷ dese de fiiliyatta bir apateistin mümin olması imkansızdır.

Bugün çağdaş dünyada Tanrı konusunda apateistler ateistlerden daha olumsuz bir konumdadır. Çünkü konuşmadığınız, diyalog kuramadığınız, olumlu veya olumsuz dönüt alamadığınız bir kimseye Tanrı'nın varlığını anlatmak, hiç inanmayan fakat sizinle bu konuda epistemik anlamda tartışma yapan kimseden daha zordur. Zira bir kimsenin Tanrı'nın varlığının önemsiz olduğuna inanması ve böyle

²⁵ Bk. Étienne Borne, *Atheism* (New York: Hawthorn Books, 1961), 10; Ümit Elsöz, "Tanrı Tanınamazlığın Yeni Adı Apateizm ve Kelami Açıdan Eleştirisi", *21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 2/731.

²⁶ Beshears, "Apatheism Engaging The Western Pantheon of Spiritual Indifference", 270.

²⁷ Rauch, "Let It Be".

hissetmesi, ona karşı bilişsel ve duygusal olarak kayıtsız kalması bu konuda onunla bir diyaloga girilmesi önünde en büyük engeldir.²⁸ Çünkü epistemolojik anlamda “ilgi”, iman etme sürecinde başlangıçta olması gereken önemli bir psikolojik adımdır.²⁹ İlginin söz konusu olduğu durumlarda ilgi duyan özne ve ilginin duyulduğu nesne olmak üzere iki etmen vardır. Şayet özne, nesneye karşı olumlu ya da olumsuz herhangi bir ilgi duymaz, ona kayıtsız kalırsa özne-nesne ilişkisini kurmak zorlaşır. Bu nedenle bir teist, a-teistle veya bir a-teist, teistle Tanrı ile ilgili anlamlı bir tartışma yapabilir, diyalog kurabilir. Fakat aynı tartışma ve diyalogu Tanrı konusuna kayıtsız kalan bir apateistle yapmak çok güçtür. Çünkü her ne kadar ateist Tanrı'nın varlığı konusunda olumsuz bir tavır sergilese de en azından onun için konu tartışılması gereken öneme sahiptir. Oysa apateistler için bu konunun hiçbir önemi yoktur.³⁰

1.2. Apateizmi Ortaya Çıkaran Nedenler

Düşünce tarihinde inanç serüveni Aydınlanma felsefesiyle birlikte yeni bir evreye girmiştir. Özellikle bireysel özgürlüklerin ön plana çıktığı, pozitivizmin yaygınlaştığı, dini kurumların bir otorite olarak önemini yitirdiği, Tanrı'nın önce deizmle birlikte metafizik alana hapsedilip insan hayatından uzaklaştırılması, sonrasında insan karşısında tamamen önemini yitirmesiyle birlikte 2000'li yılların başında Tanrı-insan ilişkisi farklı bir boyuta evrilmiştir. Modernite ve postmodernitenin oluşturduğu bu yeni iklimde, seküler ve kutsal arasındaki ayırım giderek artmış, sonuçta dine karşı ilgisizlik, kayıtsızlık ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalarda herhangi bir dine bağlılığın, yoksulluk, bebek ölüm oranlarının yüksek, ortalama ömür süresinin az, ekonomik eşitsizliğin daha fazla, buna karşın devlet hizmetlerinin, sosyal güvenlik sistemlerin daha zayıf olduğu toplumlarda daha çok olduğu görülmektedir. Tersine sosyal koşulların varoluşsal olarak daha güvenli olduğu toplumlarda ise herhangi bir dine bağlılığın azaldığı görülmektedir. Hatta aynı toplumlarda bile koşulların daha güvenli hale geldiği oranda dindarlık azalmaktadır. Bugün dünyada dindarlık oranının en düşük olduğu toplumların Kuzey Avrupa ve İskandinav ülkelerinde yaşadığı düşünüldüğünde, Norenzayan'ın dediği gibi Tanrı'ya karşı ilginin güvenli ve ön görülebilir toplumlarda çok daha zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır.³¹ Bunun temelinde varoluşsal güvenlik kaygısının azalması, müphemlik/belirsizliğin artması, demokrasi düşüncesinin gelişmesi, sekülerleşmenin artması, konforlu yaşam ve dikkat dağınıklığının yaygınlaşması gibi birçok neden vardır.

1.2.1. Varoluşsal Güvenlik Kaygısının Azalması

Seküler çağın oluşturmuş olduğu yeni dünya düzeninde insan, Tanrı'nın yokluğunda varoluşsal herhangi bir güvensizlik hissetmeyip varlığıyla ilgili soruları

²⁸ Beshears, *How We Share When They Don't Care Apatheism*, 47.

²⁹ Akbaş, “Dini İlgisizlik Çağımızın Önemli Bir Sorunu”, 1/206.

³⁰ Beshears, *How We Share When They Don't Care Apatheism*, 46.

³¹ Ara Norenzayan - W.M. Gervais, “The origins of religious disbelief”, *Trends Cogn Sci.* 17/1 (Ocak 2013), 22.

bir şekilde çözdüğünde, ilgisizliği benimsemesi daha kolaylaşmaktadır.³² İstikrarsızlık, kontrol eksikliği/rastgelelik veya uyumsuzluk algısı kültürel olarak paylaşılan bir inanç sistemini sağlayan ve benliğin gerçekten ölümsüz olduğuna dair bazı inançları teşvik eden doğaüstü bir dünyaya inanma motivasyonunu artırır. Çünkü kontrol kaybı, rastlantısallık, belirsizliği yansıtan ortamlar ve deneyimler psikolojik tehdidi harekete geçirir. Bu da kontrolü, kararlılığı, öngörülebilirliği ve anlamı yeniden sağlamaya yönelik tepkilere yol açar. Kontrol, düzen, istikrar ve anlam sağlayan güçlü, müdahaleci Tanrı'ya inanma motivasyonunu artırır.³³ Bu anlamda ilgisizliği benimseyenler açısından apateizm, varoluşsal güvenlik koşullarından doğar. Tanrısız bir yaşamda kendilerini güvende hissetmeleri için yeterli koşullar oluştuğunda insanlar Tanrı'ya karşı ilgisiz olmaktadır. Bir toplumdaki dini inancın sıklığının ve yoğunluğunun, varoluşsal güvenlik duygusu arttıkça (Örneğin azalan yoksulluk oranları, daha düşük bebek ölümleri, daha uzun yaşam süreleri, ekonomik istikrar ve güvenilir devlet hizmetleri ve sosyal güvenlik ağları) azaldığı görülmektedir. Yüksek düzeyde varoluşsal güvenliğe, sosyal güvenlik ağlarına sahip güçlü ve istikrarlı toplumlarda kamusal alanda tutkulu dindarlık gösterilerine tanık olunmaz. Çünkü varoluşsal güvenlikteki artışlar, dini törenlere katılma motivasyonlarını azaltmış, sonuçta dini inançta daha fazla düşüşe neden olarak bir dinsizlik silsilesine yol açmıştır.³⁴ Nitekim hayatın güvenli ve öngörülebilir olduğu yerlerde insanların dine veya sığınacak kutsal varlıklara başvurmaları güvenli ve öngörülebilir yaşam süren insanlara göre daha az rastlanan bir durumdur.³⁵ Başka bir deyişle, bir toplum kendini ne kadar güvende ve öngörülebilir bir yaşama sahip olduğunu hissederse, Tanrı'yı o kadar az önemli bulur. Ve insanlar Tanrı'ya ne kadar az ihtiyaç duyarsa O'nun varlığını anlamlı bulma ihtimalleri o kadar azalır. Sonuçta Tanrı olmadan beden, zihin ve ruhta ne kadar güven hissediliyorsa o oranda ona kayıtsız kalınmaktadır.³⁶ Bu anlamda çağdaş dünyada insanın kendisine duymuş olduğu mutlak güven ve her şeyi çözebileceği vehmine kapılması dini, önceki nesillerin etraflarındaki dünyayı anlamlandırmak için kullandıkları kullanışlı bir psikolojik araç olan koltuk değneği olarak görmelerine sebep olmuştur. Apateist düşünceyi savunanlar için dinin bir koltuk değneği olarak görülmesi ona yalnızca zayıfların ihtiyaç duyacakları tezini ortaya çıkarmıştır. Buna göre değneğe ihtiyacı olmayan güçlü insanlar değneğin var olup olmadığıyla da ilgilenmezler. Çünkü ihtiyacı olmayan birisi için bunun hiçbir anlamı yoktur.³⁷ Geçmişte yeni yürümeye başlayan bir çocuk için yürütecini işlev görmesi gibi din de insana ayakta durması, yürümeyi başarabilmesi için yararlı olmuştur. Ancak insanlık bugün herhangi bir nesneye ihtiyaç duymadan kendi yaşamını güvene alabilmektedir. Bu nedenle

³² Beshears, "Athens without a Statue to the Unknown God", 517.

³³ Norenzayan - Gervais, "The origins of religious disbelief", 23.

³⁴ Norenzayan - Gervais, "The origins of religious disbelief", 24.

³⁵ Norenzayan - Gervais, "The origins of religious disbelief", 22; Beshears, "Apatheism Engaging The Western Pantheon of Spiritual Indifference", 523.

³⁶ Norenzayan - Gervais, "The origins of religious disbelief", 21.

³⁷ Beshears, "Apatheism Engaging The Western Pantheon of Spiritual Indifference", 266.

apateistlere göre Tanrı'nın varlığı veya yokluğu tıpkı sağlıklı bir kimse için koltuk değneğinin bir şey ifade etmediği gibi anlamsızdır. İnsanların varoluşsal güvenlik kaygılarının azalması, her şeyi kontrol edebileceği vehmine kapılmasının doğru olmadığını en açık bir şekilde 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgınında gördük. Kendisini mutlak erk olarak gören insan küresel zorluklar karşısında güvenliğinin ve refahının kırılganlığını bir kez daha ağır bir şekilde tecrübe etmiştir. Bu nedenle insan bütünüyle hiçbir zaman varoluşsal güvenlik kaygısını ortadan kaldıramayacaktır.

1.2.2. Müphemlik/Belirsizliğin Artması

Apateizmi ortaya çıkaran önemli nedenlerden birisi de hakikat iddiasında bulunan dinlerin çoğulluğu karşısında insanın yaşamış olduğu kararsızlık halidir. Bauman'ın belirttiği gibi özellikle modernitenin başlıca sorunsallarından biri olan yabancılaşma duygusuna eşlik eden belirsizlik/müphemlik, çift anlamlılık gizem ve muamma duygusu verdiği için bireyi hoşnutsuzluğa, duraksama ve kararsızlığın hâkim olduğu zihin durumuna yönelmektedir. Belirsizlik/müphemlik, aslında modernitenin vaat ettiği kesinliğin, netliğin ve aklın açıklayıcı, dolayısıyla çözümleyici iddialarının tam da karşısında yer alır. O, modernitenin sınırları ve tanımları belli kurumlarının, net hatlarla belirlediği düzeninin ürettiği, bu düzenin aksayan yanlarından saçaklanmış bir olgudur. Bu haliyle bir yandan postmodernitenin tek bir gerçekliğin olamayacağı, farklı gerçekliklerin var olduğu iddiasının yanı sıra, modernitenin birey üzerinde yaratmış olduğu gerilimin semptomatik bir sonucudur. Kendisini normatif aklın ve iradenin dışında bulan birey, yeni konumunu ya da duygusunu en somut haliyle belirsizlik duygusuyla tanımlamaktadır. Bu kavrayış biçiminin gerçeklik sorunsalının kaçınılmaz bir vechesi ya da modernitenin üretmiş olduğu bir mesele olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Ancak birey, bu duygu içerisinde kendisini tanımlamak ve anlam problemini de içinde çözüme ulaştıran bir duruş gerçekleştirmek için en azından başarı, kimlik, aidiyet gibi sığınaklarda yer edinmek durumundadır. Fakat bu tip sığınakların sürekliliğinin söz konusu olmayışı bireyi geçici sığınağından mahrum etmekte belirsizlik duygusunun ortasına atmaktadır.³⁸

Süregelen değer sistemlerinin, kültürün, normatif yapıların değişime, dönüşüme daha doğrusu dumura uğratılması anlam kaybedilmesine sebep olmuştur. Neyin kabul edilmesi gereken değer olduğu konusunda artık bir uzlaşma yoktur.³⁹ Bu yönüyle müphemlik/belirsizlik, çok anlamlılık bireyi kararsızlığa götürür. Çünkü bu kavramlar insana gizem ve muamma duygusu verir. Bu durum ise kararsızlık veya duraksama denilen kasvetli bir zihin durumuna işaret eder. Sonuçta irade neyi seçeceğinden emin olmadığı zaman belirsizliğe, kararsızlığa düşer. Verili düzende iradenin tercihte bulunacağı seçenekler kendi kapasitesini aşarsa müphemlik ve

³⁸ Zygmunt Bauman, *The Individualized Society* (USA: Polity Press, 2001), 76.

³⁹ Zygmunt Bauman, *Siyaset Arayışı*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 159.

huzursuzluk kaygı biçiminde yüzeye çıkar. Aksi durumda yani kişinin tercih edebileceği durumlar kendini zihinsel olarak tatmin etmezse bu kez müphemlik/belirsizlik kendisini kabul etmeme, geri çekilme veya umutsuz bir kaçma dürtüsü şeklinde dışa vurur.⁴⁰ Diğer yandan kutsal olan her şeyin kutsiyetini yitirmesiyle istek ve arzular arasında da bir uyumsuzluk ortaya çıkar. Neticede bu durum müphemlik/belirsizliğe ve kuşkuculuğa neden olmuştur. Her ne kadar kuşkuculuk modernite ile birlikte çıkmış gibi görünse de düşünce tarihi açısından baktığımızda bu yaklaşım, Aenesidemus ya da Sextus Empiricus düşüncesinde izleri olan Pyrrhon'cu bir düşüncedir. Dolayısıyla aslında modern dünyaya ait bir yaklaşım değildir. Fakat Bauman'ın ifade ettiği gibi Antik düşüncede yer alan kuşkuculuk ile modernitede ortaya çıkan şüphecilik arasında önemli bir fark vardır. Nitekim Sextus Empiricus'a göre evrensel kuşku sağlıklı bir zihinle sonuçlanır. Oysa XVI. ve XVII. yüzyıldaki erken modern kuşkucular açısından bu durum zihnin huzur duyması yerine kâbus görmesine neden olur. Artık hiçbir gerçeklik yoktur. Sürekli aldatılırız. Öyle ki Tanrı bile hilekâr olarak nitelenir. Herhangi bir kesinliğe veya doğruya sahip değiliz.⁴¹ Böyle bir kesinliğin veya doğruluğun olmadığı durumda insan iradesini tercihe zorlayacak bir neden de kalmamaktadır. Sonuçta Tanrı'nın varlığının veya yokluğunun müphemliği bireylerin bu konuya kayıtsız kalmalarına neden olur.

1.2.3. Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi

Apateizmi savunanlar açısından bu düşüncüyü ortaya çıkaran diğer bir neden ise Fransız ihtilali ile başlayıp günümüze kadar devam eden insan hakları ve demokratik kültürün gelişmesi, insanın kendi kendini yönetme çabasının ortaya çıkmasıdır. Bu durum öyle bir evreye vardırılır ki bu hayata Tanrı'nın bile karışmaması istenir. İnsanın mutlak iktidarını ilan ettiği çağdaş dünyada Hegner, ne teizmin ne ateizmin ne de agnostisizmin demokratik değerlere uygun olduğunu düşünür. Ona göre demokrasi, her insanın kendi varoluşunun yöneticisi olması gerektiği şeklindeki genel fikrin bir uzantısıdır.⁴² Bu nedenle Tanrı insan hayatının hiçbir alanında yer almamalıdır. Çünkü bir apateistin temel tavrı her ne olursa olsun kendisinin bir mülk görülemeyeceği, kendi yaşamı üzerinde hiçbir failin yönetme yetkisinin olamayacağıdır. Tanrı'nın varlığına karşı ontolojik veya epistemik nedenlerle kayıtsız kalınması yerine daha çok demokratik ve varoluşsal nedenlerle karşı çıkılan bu yaklaşımda, Tanrı'nın varlığının ya da yokluğunun kendi varoluşlarına anlam ya da amaç sağlamadığı düşünülür. Tanrı'nın ne hayata yön verme ne de etkileme hakkı vardır. Böyle bir durum, anlamın insana başkası tarafından verilmesi demektir. Oysa anlam bize başkaları tarafından dikte edilmiş olsaydı, o zaman bizim için değil başkaları için bir anlam olurdu. Bu nedenle apateizme göre insanlar, amaçlarını ve varoluşlarını Tanrı tarafından dikte ettirerek yüceltmemeli, alçaltmamalıdır. Eğer Tanrı varsa (Ki, Tanrı'nın var olup olmaması hiç önemli değildir.) ve onların yönetme hakkı kabul edilirse o zaman insanlar köle veya

⁴⁰ Bauman, *The Individualized Society*, 57-58.

⁴¹ Bauman, *The Individualized Society*, 49.

⁴² Hegner, "Gods and Dictatorships: A Defence of Heroical Apatheism", 39.

kukla konumuna düşerler. Böyle bir durumda aydınlanma, özgürlük, eşit hak ve haysiyetin korunması umudu olmayacaktır. Hegner'e göre Tanrı başka bir kimsenin katkısı olmadan tüm kuralları koyacaksa bu bir diktatörlüktür. İnsanı değerli görenler açısından sorunun cevabı basit ve açıktır: Her şey insanın çabasıyla daha iyiye gidebilir. İnsan çabası sayesinde işler daha iyi hale gelebilir.⁴³

Hegner, geçmişteki diktatörler gibi Tanrı kavramının da modern çağa ayak uyduramadığını ifade eder. Ona göre Tanrı'nın, Tanrı olduğu için yönetme hakkına sahip olması bir totolojidir. Çünkü böyle bir hakka sahip olmaları için Tanrı oldukları gerçeğinin ötesine geçen bir gerekçelendirme gerekir. Tanrı'nın kadir-i mutlak ve âlim-i mutlak olduğu için yönetme hakkına sahip olması bir demokraside sağlam argüman değildir. Onun istekleri üzerine kurulan bir dünya, her zaman demokrasi ve haklarla açıkça çelişen diktatörce bir dünya olacaktır. Hegner, daha da ileri giderek Tanrı'nın seçilmemiş, görevden alınmak gibi bir durumun, kudretini sınırlayacak bir erkin olmaması ve emirlerinin resmi bir anayasası olmadığından asla emir verme ve yönetme hakkının olmadığını ifade eder. Çünkü demokrasi, güçleri ne olursa olsun, tek tek varlıkların değil, yasaların yönettiği bir sistemdir. Bir demokraside ontik veya epistemik statüsü ne olursa olsun, hukukun üstünlüğü insan haklarını korur, düzen ve güvenliği sağlar ve erkin gücünü sınırlar.⁴⁴ Hegner bu düşüncelerinde aslında inancın irade ile gerçekleşen bir tercihin yani seçimin sonucu olduğunu unutmaktadır. Bu tercih esnasında tanrısal yasalar da dahil diğer tüm faktörler etkilidir. İnsanlar tüm bunları bilerek, düşünerek, isteyerek onun varlığını kabul ederler. Bu nedenle o, düşünceleriyle aslında apateizmi ideolojik bir ateizme dönüştürmektedir. Demokrasinin olabilmesi için Tanrı'nın olmaması, yönetmemesi, buyruklarda bulunmaması gerektiği tezini ileri sürmektedir. Fakat unutilan şey, bir varlığın demokratik ve varoluşsal nedenlerle gereksiz görülmesinin o varlığın gerçekten olmadığıyla tamamen ayrı olduğudur. Yani 'Tanrı'nın olmaması gerekir,' önermesi ile 'Tanrı yoktur,' önermesi arasında modal bir fark vardır. Çünkü nasıl ki varlığına yönelik kesin kanıtın olmaması, yokluğuna dair kesin bir kanıtın olmadığını göstermez, benzer şekilde insanın kendi kendini yönetmesi için fizik ötesi kural koyan bir varlığın olmaması gerekir, düşüncesi de onun var olmadığını göstermez. Diğer yandan Tanrı inancının demokrasiye aykırı görülüp bilinçli olarak Tanrı'nın var olmadığını ileri sürülmesi düşüncesinde vurgulanmaya çalışılan şey, onun sosyal, siyasi, hukuki ve bireysel hayata karıştırılmamasıdır. Bir yönüyle var olsa bile deizmde olduğu gibi bir kenarda durmalıdır. Hegner gibi Beshears, "Apatheism Engaging The Western Pantheon of Spiritual Indifference", adlı makalesinde apateizmi anlatırken Tanrı'ya ibadet edilmesinin makul, mantıksal bir gerekçesinin olmadığını, Tanrı ile ibadet arasında zorunlu ilişkinin düşünülemediğini, özellikle ahlaki emir vermesinin doğru olmadığını ayrıntılı olarak açıklamaya çalışır. Özetle söylemek istediği şey, Tanrı'nın hiçbir şekilde insanın hayatında yer almamasıdır. Bu durum her ne kadar kayıtsızlık olarak ifade edilse de varılan sonuç fiili bir ateizmdir.

⁴³ Hegner, "Gods and Dictatorships: A Defence of Heroical Apatheism", 41-42.

⁴⁴ Hegner, "Gods and Dictatorships: A Defence of Heroical Apatheism", 37.

Tanrısız bir dünya ve yaşam tasavvur etmektir. O, Tanrı'ya karşı yükümlülüklerin kabulünü diktatörlükle eş tutmaktadır. Tanrı'nın yönetme hakkının demokratik zihniyete sahip vatandaşlar tarafından genel olarak kabul edilmesi ve itirazlarla karşılaşılması gerçeğinin, demokratik düşünce ve felsefenin kendisine bir meydan okumayı temsil ettiğini ifade eder. *Efendi-köle ilişkilerinin bu tatsız yönlerini geride bırakamaz mıyız? Eğer tanrılar varsa, emirlere, itaate, tapınmaya, aşağılanmaya başvurmadan bizimle barış içinde ve saygılı bir şekilde bir arada bulunamazlar mı? Olumlu bir sesi olan diktatörlerden uzaklaşmamızın zamanı gelmedi mi?*⁴⁵ sözleri bunu açıkça göstermektedir.

Hem Hegner hem de Beshears'ın düşüncelerinin temelinde tanrısız buyrukların bireysel ve toplumsal hayata yüklemiş oldukları sorumluluklardan kaçınmak vardır. Çünkü Tanrı'ya inanç bir bedel gerektirir. Bu bedelden kaçınmak kayıtsız kalmaya neden olur. Bu yüzden Zabala'nın da belirttiği gibi insanın Tanrı ile olan ilişkisi itaat temelli değil tanrısız erkin insana devredildiği bir süreç olarak görülmektedir.⁴⁶ Burada kökeni Protagoras'a dayanan 'İnsanın her şeyin ölçüsü olduğu' düşüncesinden başlayıp rönesans, reform ve aydınlanma felsefesiyle birlikte mutlak erk olan Tanrı'nın yavaş yavaş geri çekildiği, deyim yerindeyse insanın zaferini ilan ettiği ve kendisi dışında üst bir varlığın kabul edilmediği yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Kendi akli ile her şeyi çözebileceği vehmine kapılan insanın aşkın bir varlığa ihtiyacı olmadığı hatta böyle bir varlığa olan inancın dünyayı cehenneme çevirdiği üzerinde durularak dünyaya huzur getirmek için daha üst bir konumdan bakmak ve tüm dinlerin aynı derecede önemsiz olduğunu vurgulamak söz konusudur. Aslında amaç, mutlak kudrete olan inanç toplumdan yok edilemeyeceği için Tanrı'nın olup olmasının önemsizliğinden hareketle bireysel ve toplumsal yaşamdan uzaklaştırarak onu dolaylı bir yok saymadır. Tanrı'yı umursamayan, ona karşı kayıtsız kalan, onun kendi yaşamına dokunmamasını, alanına müdahale etmemesini dolaylı yoldan itiraf etmektir. Bu bir anlamda insanların Tanrı'ya karşı ödevlerinin olmadığını, ödevlerin artık akla, benzer şekilde sorumlulukların da insana karşı olduğunu ifade etmektir. Bu durum sekülerizm düşüncesinin yaygınlaşmasıyla da yakından ilişkilidir.

1.2.4. Sekülerleşmenin Artması

Latince *saeculum* kelimesinden türeyen seküler kavramı, "çağ" veya "dönem" anlamına gelmektedir. Zamanın ruhu anlamında da kullanılan bu kelimenin tarihsel ardalanı Hıristiyan düşüncesine dayanmaktadır. Kavram ilk başlarda dini kendi içsel bağlamlarında yaşayan keşişlere karşılık daha çok dünyevi düzlemde yaşayan rahipleri nitelendirmek için kullanılmıştır. Öyle ki münzevi hayat yaşayan rahiplere karşılık halkın arasına karışanları ifade etmek için kullanılan bu kavram Fransız devrimiyle birlikte kutsal alan ile kamusal alanın birbirinden ayrılmasını ifade etmek

⁴⁵ Beshears, "Apatheism Engaging The Western Pantheon of Spiritual Indifference", 90-91.

⁴⁶ Santiago Zabala, "A Religion Without Theists or Atheists", *The Future of Religion*, ed. Santiago Zabala (New York: Columbia University Press, 2005), 3.

için kullanılmıştır. Hatta kutsalın dışlanması, aklın ön plana çıkarılmasını, toplumsal hayat ve düşüncelerin, devlet kurumlarının, yasa ve kanunların, ahlaki değerlerin birey ve akıl üzerinden şekillenmesini savlamaktadır.⁴⁷ Modern dünyada kutsal olan ile dünyevi olanın ayrışması ve akılcılığın öne çıkması, bugün laiklikle benzer anlamda kullanılan sekülerizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim sekülerizm, modern toplumda kutsalın öneminin yitirildiği bir dönemi ifade eder.⁴⁸ Zira sekülerleşme, Tanrı ile insanın otorite alanlarının yeniden düzenlenmesi ve dinin bir irtifa kaybı yaşamasına tekabül etmektedir.⁴⁹

Aklın her şeyi açıklayabileceğine dair duyulan mutlak güven, dine karşı kayıtsızlıkta önemli bir etken olmuştur. Temelde yine Tanrı'ya, buyruklarına ihtiyaç olmadığından hareketle oluşturulan bu yaklaşımda, özellikle tarihsel süreçte yaşanan kötülükler dine mal edilerek sekülerizmin insanları cehalet ve mitlerden, hurafelerden kurtardığı anlatılmaktadır. Buna göre toplumsal vicdanın ve aklın dışlanması, kendini düşünme ve hayatını düzenleme yeteneğinden uzaklaştırılmasının temelinde din görülür. Bu nedenle din salt bireysel yaşama indirgenerek toplumsal ve kültürel alandan daha doğrusu kamusal alandan uzaklaştırılması gereken bir olgu olarak görülmüştür. Tanrı denkleminden çıkarılarak yeni dönemde rehberlik edecek insan aklı ön plana alınmıştır. Bu bir anlamda vahyin insan aklı, Tanrı'nın da insan karşısında değerini yitirmesi anlamına gelmektedir.

Diğer yandan bilimsel olarak evrenin varoluşunun ve yaşamın nasıl başladığına dair teorilerin mutlak doğru olarak kabul edilmesi, yaratıcı bir kudretin varlığına ihtiyaç duyulmaması, kayıtsızlığın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu anlamda sekülerizm iki nedenden dolayı kayıtsızlığa yol açar. Bunlardan birincisi, onun evrenin varoluşu, kökeni ve hayatın anlamı için doğüstü şeylere başvurmadan alternatif bir açıklama sunması, böylece bu soruların cevabı için Tanrı'ya ihtiyaç duyulmamasıdır. İkincisi ise tüm dinler için çoğulculuğa dayalı bir zemin sunması ve kurtuluş konusunda hakikat iddialarında bir rekabetin ortaya çıkmaması daha doğrusu dini çoğulculuğa zemin hazırlamasıdır.⁵⁰ Bu nedenle Kyle, kayıtsızlığı ortaya çıkaran nedenler arasında sekülerizmi de saymıştır. Çünkü laiklik aynı zamanda dini çoğulculuğun benimsendiği, herkesin inancını rahat bir şekilde yaşadığı, bir anlamda birden çok inancın bir arada olduğu sistemdir. Bu durum diğer yandan Tanrı inancının tartışılabilirliğini de ortaya çıkarmıştır.⁵¹ Hangi din ve Tanrı'nın hakikati temsil ettiği noktasındaki müphemlik tüm dinlere karşı kayıtsızlığa neden olmuştur. Nitekim laiklik aynı zamanda, Tanrı'ya olan inancın çeşitli olduğu, dinlerin birçok farklı biçimi ve alternatifi olduğu anlamına gelir. Başka bir deyişle Batı, sekülerizmin yaygınlaşmasıyla birlikte Tanrı'nın var olduğu ve yalnızca Hıristiyan terimleriyle var

⁴⁷ Gözde Aynur Mirza, *Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2014), 56.

⁴⁸ Gözde Aynur Mirza, *Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2014), 56.

⁴⁹ Mustafa Tekin, "Postmodernizm ve Din", *Milel ve Nihal* 12/2 (2015), 9.

⁵⁰ Beshears, *How We Share When They Don't Care Apatheism*, 15.

⁵¹ Beshears, *How We Share When They Don't Care Apatheism*, 12.

olduğu varsayımlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Beş yüzyıl önce Batı'da Tanrı'nın varlığı otomatik olarak varsayılmıştı. Tanrı'ya, özellikle de Hıristiyanlığın Tanrı'sına inanmamak neredeyse imkansızdı. Ancak bugün ona olan inanç, çok sayıda alternatif önerilerle birlikte sorgulanmaktadır. Çağdaş dünyada birçok inanç yan yana yaşamaktadır. Roma Katolikliği, Protestanlık, ateizm, agnostisizm, Budizm, İslam vb. Oysa Orta Çağ'da neredeyse her toplumda tek bir dini anlayış esastı. Yeni dönemde insanlar giderek küçülen küresel toplumumuzda, İslam ve Budizm gibi büyük dünya dinlerinden Neo-Paganizm ve Transhümanizm gibi yeni inançlara kadar birçok seçeneğe sahiptir.⁵² Toplumlar artık ortak bir inanç sistemini paylaşmamaktadır. Öyle ki sadece Tanrı'ya inanıp inanmamak değil, inanmak istenildiği durumda hangi Tanrı'ya inanılması gerektiği de sorulmaktadır. Seçenekler arasından hangisini tercih edeceğine dair kesin bir kanıt bulmak zordur. Bu nedenle Beshears, kim olduğu hatta ne olduğu konusunda fikir birliği olmadığında insanların Tanrı'yı önemsemediklerini belirtmektedir. Ona göre bir apateist olarak, Tanrı'ya anlam veren bensem ve ona hiçbir anlam yükleyemezsem, o zaman Tanrı'ya karşı kayıtsızlığım dünya görüşümde bir tür özgünlük haline gelir, kimsenin aksini iddia etme yetkisi yoktur.⁵³

Çok sayıda zaman zaman birbirleriyle çelişen din karşısında insanın tercihte bulunma zorluğu bu dinlerin tartışılabilirliğini ve beraberinde belirsizliği getirmiştir. Çünkü her inanç kalplerimiz ve zihinlerimiz için rekabet halindedir. Sorunlar ve fikirler üzerinde durduğumuz yeri sürekli olarak yeniden konumlandırarak bizi kendilerine doğru çekmektedir. İnsan kalıcı bir oryantasyon bozukluğu hissi yaşamaktadır. Bu durum her üyesinin kendi şarkısını söylediği bir koroya benzer. Şarkılar farklı olduğunda birbirinden farklı seslerin arasında hoş bir melodi bulmak zordur. Apateistler'e göre bugün dünyada benzer şekilde aynı anda çalan, çok fazla inanç, çok fazla seçenek ve çok fazla enstrümanla karşı karşıyayız. Gürültüden yorulup kulaklığı çıkarmamız gibi bu kadar çeşitlilik arasında kulaklığımızı çıkarıp sesi duymamaya çalışıyoruz.⁵⁴ Dolayısıyla, inancın tartışılabilir ve çeşitli olduğu laik bir toplumda, bazı insanlar Tanrı'yı önemsemek için nedenden yoksun olduklarından Tanrı'ya karşı kayıtsız kalmaktadırlar. Sonuç olarak toplumlar dine karşı güçlü laik alternatifler geliştirdikçe Tanrı'ya inanç, doğaüstü izlemeye bağlılık azalmaktadır. Varoluşsal güvenlik koşulları ve samimi dini gösterilerin görece yokluğuyla birleştiğinde, etkili laik kurumlar dinin ve onun toplumdaki yerinin altını oymaktadır.⁵⁵ Dinin işlevini gören kurumlar, hükümet, mahkeme, yargılama vb. geliştikçe her şeyi kontrol eden ve hesaba çeken varlığa hem ihtiyaç hem de ilgi azalmaktadır.

1.2.5. Konforlu Yaşam ve Dikkat Dağınıklığının Artması

Dine karşı kayıtsızlık hali daha seküler, daha müreffeh, dikkati dağılmış toplumlarda yaygın şekilde görülmektedir. Konfor, güvenli ve müreffeh bir toplumda

⁵² Beshears, *How We Share When They Don't Care Apatheism*, 21.

⁵³ Beshears, *How We Share When They Don't Care Apatheism*, 26.

⁵⁴ Beshears, *How We Share When They Don't Care Apatheism*, 26.

⁵⁵ Norenzayan - Gervais, "The origins of religious disbelief", 23.

yaşamının getirdiği içi boş huzur ve rahattır. Dikkatin dağılması ise dijital çağda ortaya çıkan düşünmekten insanın kurtulduğu bir yoldur.⁵⁶ Her ikisi de varoluşsal sorunların düşünülmesini, tartışılmasını, böylece hakikatin ortaya çıkmasını ötelere, engeller. Çünkü müreffeh toplumlar kendi mutlulukları ve eğlenceleri peşinde koşarlar. Esas olan günlük yaşamlarıdır. Teknolojideki sürekli ilerlemeler, zengin bir ekonomi ve istikrarlı bir yönetim, insanları şimdiye kadar hiç olmadığı şekilde memnun edip benzersiz bir rahatlık ve eğlence sunmaktadır. Bugün küçük bir el cihazından dünyanın dört bir yanındaki insanlarla iletişim kurulmakta, toplantılar yapılmakta, yapılan alışverişler doğrudan kapıya teslim edilmektedir. Öyle bir dünyadayız ki güvenlik için korumalı siteler, güvenlik kameralarıyla dolu caddeler, sokaklar, iş yerleri, klimalar ile her mevsime uyarlanan evlerde yaşıyoruz. Artık duaya ihtiyaç duymayan, modern sulama sistemlerini kullanan çiftçiler var. Bu tür bir dünyada, insanlar Tanrı'ya ihtiyaçları olmadığını hissederler. Diğer yandan modern dünyanın sunduğu rahatlık neredeyse kaçınılmaz şekilde dikkat dağınıklığını da beraberinde getirmiştir. E-posta uyarıları, metin mesajları, bildirimler, reklamlar ve açılır pencereler... Hepsi insan beynini, sınırlı odağını aynı anda binlerce şeye dağıtmaktadır. İnsan kilisede, camide, sinagogda ibadet ederken, derste öğretmeni dinlerken sosyal medya hesaplarına, hisse sentlerine bakılabilmekte, alışveriş yapılmaktadır. Zihin farkına varmadan bu kadar dağınık olduğu bir toplum hayatında en büyük, en zor soruları sormaktan kaçınır. Teknoloji bize e-postaları yanıtlamaktan mobil oyun oynamaya kadar tamamlamamız gereken binlerce görev sunmaktadır. Gönder düğmesine her tıkladığında ve bir sonraki seviyeye doğru kazanılan puanla, gerçek bir hedefe doğru ilerleme kaydettiğimizi hiss ediyoruz. Noble, bu durumu, "Yeniliğe bağımlıyız ve çoğu bağımlılıkta olduğu gibi, bedenlerimize zarar veriyor: zihinsel olarak yoruluyoruz, 'karıştırılıyor'. "Modern zihin, kişisel olarak zorlayıcı fikirler, özellikle de derin etkileri olan düşünceler hakkında diyaloga girmeye genellikle hazır değildir".⁵⁷ şeklinde açıklamaktadır. Çağdaş dünyada insan dikkatini birden fazla platforma o kadar ince bir şekilde yayarak iflas ettirmiştir ki, vaaz dinlemeye, kutsal kitapları okumaya ve dua etmeye saatler ayırmak neredeyse düşünülemez olmuştur. Öyle ki bu dikkati dağılmış dünyada, apateistlere göre Tanrı sadece gereksiz olmakla kalmamış aynı zamanda fark edilemez olmuştur. Varlığından şüphe ettiğimiz, seçenekleri çok çeşitli olan ve gerekli görünmeyen bir şey hakkında düşünmeye zaman kalmamıştır.⁵⁸

SONUÇ

Tanrı'nın varlığına inanç veya varlığını yadsıma, tarihsel bir olgu olarak insan hayatının vazgeçilmez sorunu olmuştur. Hatta tüm düşünce tarihinin ana merkezinde onun varlığını onaylama veya reddetme olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum bir yönüyle varoluşsal sorunlara yanıt aramanın sonucudur. 21 yüzyıla gelinceye kadar

⁵⁶ Beshears, *How We Share When They Don't Care Apathism*, 6.

⁵⁷ Alan Noble, *Disruptive Witness: Speaking Truth in a Distracted Age* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2018), 21.

⁵⁸ Beshears, *How We Share When They Don't Care Apathism*, 36.

Tanrı'nın varlığı veya yokluğu konusunda çeşitli tartışmalar söz konusu olmuştur. Örneğin Orta Çağ'da yaygın bir şekilde kabul edilen yaratıcı varlık düşüncesi, Rönesans ve reform hareketleri ile birlikte yavaş yavaş önemini kaybetmiş, varoluşsal sorular materyalist, natüralist, bilimselci evren tasavvuru çerçevesinde değerlendirilmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde din, akıl ve bilim adına yaygın bir şekilde reddedilmiştir. Bu dönemde reddedilen dinin yerinin tam olarak doldurulamaması nihilizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 2000'li yıllarda ise özellikle 11 Eylül olayları ile birlikte sosyal ve siyasal alanda birçok değişiklik olmuştur. Bu değişikliklerden din ve Tanrı düşüncesi de kendi payına düşeni almıştır. Nitekim böyle bir dönemde Amerikalı gazeteci Rauch, kendisini apateist olarak ilan ettiğinde kavram ilahiyat çevrelerinde çokça tartışılır olmuştur. Bu anlamda apateizmin ne olduğunu değerlendirdiğimiz bu çalışmada şu sonuçlara vardık:

1. Apateizm, kavram olarak Yunanca *paschein* kelimesinden türeyen, genel olarak zevk ve acının eşlek ettiği duygular anlamında *pathē/pathos* kelimesinin önüne *a* ön ekinin gelmesiyle, bu duygulara karşı kayıtsızlığı duyarsızlığı ifade etmektedir.
2. Terim olarak apateizm, genelde varoluşsal sorulara özelde ise Tanrı'nın varlığı veya yokluğu konularına duyarsız kalmayı, onları önemsememeyi, umursamamayı ifade etmektedir.
3. Apateizm, içerdiği anlam yönüyle ne teizm ne ateizm ne de agnostisizmdir. Onun ifade ettiği anlam tüm bu yaklaşımlardan farklıdır.
4. Apateizm varoluştan sorulara kayıtsızlığı ifade ettiği için bugün teistler açısından iletişim kurulması en zor olan grubu oluşturmaktadır. Çünkü Tanrı'nın varlığını reddeden ateistle epistemik ve entelektüel anlamda diyalog kurmak mümkünken bu konuları umursamayan apateist biriyle böyle bir tartışma yapmak imkansızdır. Zira konuyu hiç umursamayan, ilgi duymayan, olumlu veya olumsuz anlamda dönüt alamayacağımız bir apateist için Tanrı'nın varlığını anlatmak çok zordur. İlgi, konuyla alakalı psikolojik anlamda motive edici bir güçtür. Bilişsel ve duyuşsal olarak hazırlanmaktadır. Böyle bir hazır bulunuşluğun söz konusu olmadığı kimse için bırakın Tanrı konusunu başka bir mevzuyu bile anlatmak muhatapta karşılık bulmayacaktır. Dolayısıyla inanç alanında günümüzün en büyük sorunu ne ateizm ne deizmdir bilakis bu konulara kayıtsızlığı ifade eden apateizmdir.
5. Apateizmin yaygınlaşmasının yaşanılan dünyada varoluşsal güvenlik kaygısının azalması, belirsizliğin artması, sekülerleşmenin yaygınlaşması, refah seviyesinin yükselmesi, kitle iletişim araçlarını yaygınlaşması ve dikkat dağınıklığının artması gibi çeşitli nedenleri vardır.
6. Varoluşsal sorulara kayıtsız kalan, dine mesafe koyan, din yorgunu olarak isimlendirilen bu yeni dönem insanları için yapılması gereken şey çağa uygun yöntem ve metotlar kullanarak iletişim kurmaya çalışmaktır. Bu konuda hem sosyolog hem psikolog hem de din eğitimcilerine önemli görevler düşmektedir. Aksi halde apateizm kaçınılmaz bir şekilde ateizm ile sonuçlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Muhsin. "Dini İlgisizlik Çağımızın Önemli Bir Sorunu". *21. Yüzyılda Gençliğin İnanç Eğilimleri I. I/205-224*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Amstrong, Karen. *Tanrı Savunusu Din Aslında Nedir?* çev. Şahika Tokel. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019.
- Bauman, Zygmunt. *Siyaset Arayışı*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Bauman, Zygmunt. *The Individualized Society*. USA: Polity Press, 2001.
- Beshears, Kyle. "Apatheism Engaging The Western Pantheon of Spiritual Indifference". *Churches on Mission: God's Grace Abounding to the Nations*. ed. Geoff Hartt vd. Pasadena: William Carey Library, 2017.
- Beshears, Kyle. "Athens without a Statue to the Unknown God". *Themelios* 44/3 (2019), 517-529.
- Beshears, Kyle. *How We Share When They Don't Care Apatheism*. Tennessee: B&H Academic, 2021.
- Borne, Étienne. *Atheism*. New York: Hawthorn Books, 1961.
- Budimir, Milenko. "Apatheism: The New Face of Religion?" *Philosophy of Religion* 45 (2008), 88-93.
- Elsöz, Ümit. "Tanrı Tanımazlığın Yeni Adı Apatheizm ve Kelami Açıdan Eleştirisi". *21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Hedberg, Trevor - Huzarevich, Jordan. "Appraising Objections to Practical Apatheism". *Philosophia* 45 (2017), 257-276. <https://doi.org/DOI.10.1007/s11406-016-9759-y>
- Hegner, Ian Von. "Gods and Dictatorships: A Defence of Heroical Apatheism". *Science, Religion & Culture* 3/1 (2016), 30-48.
- Hegner, Ian Von. "Heroical Apatheism: Mala Fide Bootstrapping Obligations". *Journal of Philosophy* 39 (2018), 76-92.
- Mirza, Gözde Aynur. *Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2014.
- Newport, Frank. *Church Leaders and Declining Religious Service Attendance*. <https://tinyurl.com/yy8e77dn>: Gallup, 07 Eylül 2018. <https://tinyurl.com/yy8e77dn>.
- Noble, Alan. *Disruptive Witness: Speaking Truth in a Distracted Age*. Downers Grove: InterVarsity Press, 2018.
- Norenzayan, Ara - Gervais, W.M. "The origins of religious disbelief". *Trends Cogn Sci* 17/1 (Ocak 2013), 20-27. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2012.11.006>
- Preus, Anthony. *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy*. Toronto: The Scarecrow Press, 2007.
- Rauch, Jonathan. "Let It Be". *The Atlantic* (2003). <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2003/05/let-it-be/302726/>
- Rotry, Richard. "Anticlericalism and Atheism". *The Future of Religion*. ed. Santiago Zabala. New York: Columbia University Press, 2005.
- Stark, Rodney. *Tek Gerçek Tanrı Tek Tanrıçılığın Tarihsel Sonuçları*. çev. Çiğdem Özüer. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2005.

- Şimşek, İsmail. *Ataizmden Ateizme Tanrı ve Yanılgılar*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2020.
- Şimşek, İsmail. *Yeni Başlayanlar İçin Din Felsefesi*. Ankara: Otto Yayınları, 2021.
- Taliaferro, Charles - Marty (editors), Elsa J. *A Dictionary of Philosophy of Religion*. Continuum, 2010.
<http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=79fee8367b3c56cbb16d07bb37abd058>
- Tekin, Mustafa. "Postmodernizm ve Din". *Milel ve Nihal* 12/2 (2015), 7-24.
- Zabala, Santiago. "A Religion Without Theists or Atheists". *The Future of Religion*. ed. Santiago Zabala. New York: Columbia University Press, 2005.